

Особливості формування психологічної готовності майбутніх викладачів фізичного виховання

*Ковальчук Володимир Ярославович¹, Савчук Сергій Ананійович²,
Файдевич Володимир Володимирович³, Панасюк Ірина Вячеславівна⁴*

Опубліковано	Секція	УДК
03.02.2023	Освіта/Педагогіка	37.04

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7604905>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У процесі опрацювання психологічної готовності до творчої професійної діяльності майбутніх викладачів фізичного виховання визначено низку дослідницьких проблем даного спрямування. Формалізовано категорію «психологічної готовності» та визначено ймовірні особистісні предиктори ефективності викладача в контексті Нової української школи. Представлено результати діагностики психологічної готовності 230 студентів Львівського державного університету фізичного виховання. Надано рекомендації щодо гармонізації психоемоційного стану педагогів з огляду на умови професійної діяльності в період воєнного часу. Зважаючи на отримані значення та результати дослідницьких робіт попередників визначено основні критерії оцінки психологічної готовності майбутнього викладача фізичного виховання. Насамкінець запропоновано низку діагностичних методів, що можуть слугувати основою для подальших дослідницьких розвідок в означеному проблемному полі.

Ключові слова: психологічна готовність, психологічний профіль викладача, творча професійна діяльність, професійна самореалізація, фізичне виховання.

Peculiarities of the formation of psychological readiness of future teachers of physical education

Annotation. In the course of working out the psychological readiness for creative professional activity of future teachers of physical education, a number of research problems of this direction were updated. The category of "psychological readiness" was formalized and probable personal predictors of teacher effectiveness in the context of the New Ukrainian School were determined. The results of the diagnosis of psychological readiness of 230 students of the Lviv State University of Physical Education are presented. The work uses the ex post facto

¹ кандидат педагогічних наук, доцент, кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75 м. Луцьк Волинська обл., <https://orcid.org/0000-0001-5888-7458>

² кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75 м. Луцьк Волинська обл., <https://orcid.org/0000-0001-7615-5461>

³ кандидат педагогічних наук, доцент, кафедри фізичної культури, спорту та здоров'я, факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75 м. Луцьк Волинська обл., <https://orcid.org/0000-0001-8432-3074>

⁴ кандидат педагогічних наук, доцент, викладач вищої категорії, Одеський торговельно-економічний фаховий коледж, м. Одеса, вул. Інглезі 6, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6976-8232>

research method, the questionnaire "Psychological readiness of a teacher" by N. Pavlychko was chosen as a diagnostic tool. Recommendations are provided for harmonizing the psycho-emotional state of teachers in view of the conditions of professional activity during the wartime period. The main areas of work are defined as: psychohygiene of life, career guidance, determination of long-term goals, search for alternative forms of organization of educational interaction. Taking into account the obtained values and the results of the research works of the predecessors, the main criteria for assessing the psychological readiness of the future physical education teacher were defined (professional motivation, affiliation motivation, plasticity, divergence, intellectual abilities, cognitive profile, social and emotional intelligence, psychological well-being, volitional self-regulation). Finally, a battery of diagnostic methods is proposed, according to the defined criteria. The presented methods have Ukrainian language adaptation and will provide an opportunity for specialists in the pedagogical profile to continue their search. Moreover, the necessity of approbation and psychometric evaluation of the questionnaire of N. Pavlychko and the continuation of the evaluation in this direction in the future is substantiated.

Keywords: psychological readiness, psychological profile of the teacher, creative professional activity, professional self-realization, physical education.

Вступ

У процесі підготовки педагогічних кадрів актуальним лишається питання впровадження освітніх інтервенцій задля підвищення самоефективності майбутніх викладачів та розвитку їх творчого потенціалу. Відповідно, тривають дослідницькі розвідки щодо різних аспектів формування професійної компетенції педагогів. Зокрема, в умовах воєнних реалій доцільним є опрацювання категорії психологічної готовності як мірила внутрішнього ресурсу фахівця, який забезпечує навчальну та виховну діяльність. Крім того, аналіз психологічного профілю майбутнього викладача є методом превенції емоційного та професійного вигорання. У стресогенному середовищі сучасності педагогічні працівники виконують роль едукативних фасилітаторів та водночас модерують психологічний стан майбутнього покоління. Тож деталізація відомостей щодо специфіки підготовки останніх до професійної діяльності є важливою складовою процесу впровадження освітніх інновацій. Категорія психологічної готовності до педагогічної діяльності широко представлена у вітчизняній та російській педагогічних традиціях. У дослідженнях останніх років вона розглядається як складова професійної компетентності [1, 2]. Готовність у даному контексті відображає власне психологічні особливості фахівця, що здобуває відповідні компетенції [3]. Дослідники пропонують різний перелік критеріїв для визначення рівня готовності до педагогічної діяльності: педагогічний, психологічний та інформаційно-цифровий [4]; самоставлення, особистість, рівень домагань, міжособистісні стосунки [5]. Змістовною є запропонована М. Томчуком структура формування психологічної готовності до загальної професійної діяльності. Автор узагальнює досвід наукових пошуків вітчизняних фахівців і пропонує функціональну модель [6]. Важливого значення набуває дане поняття в контексті трансформацій, пов'язаних із впровадженням Нової української школи (НУШ). Так, під час теоретичного опрацювання функціональної спрямованості викладачів у контексті нового освітнього середовища Н. Павлик визначила чотири провідні компоненти, що формують досліджувану характеристику: ціннісно-мотиваційний, креативно-когнітивний, морально-комунікативний, емоційно-вольовий, – а також висвітлила питання творчого потенціалу викладача як складової його психологічної готовності [7]. Питання креативності та дивергентності також розкривають у своїх публікаціях І. Берецькі, Е. Карпаті [8], Д. Каплан [9] та ін. До того ж, Н. Павлик пропонує інструмент вимірювання готовності до творчої педагогічної діяльності [10]. Показаво, що

відомостей стосовно апробації та психометричних можливостей методики не надано. Крім того, ряд інших публікацій засвідчує відсутність дієвого діагностичного інструменту для опрацювання даного феномену [11, 12]. Численні психолого-педагогічні публікації акцентують увагу на значущості даної категорії для подальшої самореалізації викладачів [13]. Водночас результати оглядів дослідницьких публікацій за нормами PRISMA засвідчують низьке значення особистісних рис (зокрема за П'ятифакторною моделлю) в контексті ефективності навчально-виховної діяльності педагогів [14, 15, 16]. Таким чином, відкритим для української вибірки лишається питання методології дослідження психологічної готовності: основних конструктів та інструментів, - а також доцільності аналізу особистісних конструктів при підготовці науково-педагогічних кадрів. Не представлені в актуальних публікаціях аспекти, зокрема оцінка процесу формування готовності серед майбутніх викладачів фізичного виховання та вплив воєнного часу на означений процес, реалізовані у даній роботі. Відповідно *метою даної статті* є дослідження процесу формування психологічної готовності майбутніх викладачів фізичного виховання.

Результати

Першим етапом роботи є узагальнення результатів попередніх досліджень, кінцевою метою якого є оцінка значущості психологічного аспекту в процесі підготовки викладачів фізичного виховання. Окрім того, до огляду літератури також включено опрацювання програм фахової підготовки та методичних рекомендацій. Так, згідно з розробкою І. Попович та О. Блинової, професійна самоідентифікація майбутніх викладачів даного напрямку суттєво визначає результативність засвоєння навчальної програми [17]. До того ж, дана тенденція проявляється як у когнітивному та емоційному вимірі, так і в поведінковому. Тож можемо звернути увагу на потребу в профорієнтаційній та психоедукаційній підтримці майбутніх викладачів задля сприяння їх професійному самовизначенню.

Психологічний компонент розглядається як важлива складова процесу навчання з використанням інноваційних технологій [18, 19]. Зокрема, соціальна реальність, що вибудовується під час освітньої взаємодії, має суттєвий вплив на ефективність засвоєння матеріалу. В англomовному дослідницькому процесі дану категорію позначають терміном психологічного ресурсу (psychological resource) чи психологічного капіталу (psychological capital). Проте дані поняття включають у себе вужче коло явищ, базуються здебільшого на психологічному благополуччі та мотивованості. Водночас «психологічна готовність» відображає різні компоненти, зокрема й поведінкові.

Перегляд рекомендацій для викладачів фізичного виховання періоду карантинних обмежень засвідчує такі обставини, як значущість автономії студентів та фокус на вольовій саморегуляції останніх [20]. Відповідно перед викладачем стоїть завдання сприяння самодетермінації студентів та фасилітації. У даному випадку доцільно говорити про таку характеристику, як пластичність та відкритість новому досвіду. Особистісні характеристики педагога в даному контексті визначають ефективність інтервенцій, зважаючи на його готовність до прийняття нової реальності освітньої взаємодії, в якій він займає недирективну позицію. Крім того, дистанційне навчання основам фізичного виховання – це процес вирішення прикладних задач, що постають перед діадою «педагог-студент». Таким чином, досвід карантинних обмежень довів значущість спроможності викладачів до пошуку альтернатив, а також важливість афіліаційних мотивів професійної діяльності [21].

Крім того, організація занять з фізичного виховання, орієнтованих на задоволення потреб студентів та розвиток їх автономії, є передумовою засвоєння останніми цінності фізичної активності [22]. Окремою категорією в описаній дослідницькій роботі є стиль

викладацької підтримки. Спираючись на пропонований вище огляд джерел, можемо визначити необхідні для викладачів фізичного виховання характеристики, що в сукупності формують модель їх психологічної готовності, представлена в Таблиці 1.

Модель психологічної готовності викладачів фізичного виховання

Сфера психічного	Емоційно-вольова	Когнітивна	Поведінкова
Критерії готовності	Мотивація трудової діяльності, мотивація афіліації, саморегуляція	Дивергентність, пластичність, інтелектуальні здібності (загальний інтелект, емоційний та соціальний)	Соціальна поведінка, професійні навички, комунікативні здібності
Компетенції викладача (НУШ)	Психологічна компетентність	Загально-культурна, професійно-педагогічна, підприємницька, інформаційна	Мовно-комунікативна, соціально-громадянська

Джерело: складено на основі [7-11]

Наступним етапом роботи є емпіричне опрацювання досліджуваної теми. У даній роботі ми послуговувалися ex post facto дизайном з гомогенною групою респондентів, підібраних стратометричним методом. Зауважимо, що представлена робота ставить на меті якісне, змістовне опрацювання основних компонентів задля подальшої розробки тренінгової програми. Відповідно діагностичним інструментом обрано запропонований Н. Павличко опитувальник «Психологічна готовність педагога». Представлений опитувальник попередньо не апробовано. Математико-статистичну обробку отриманих значень не проведено. Нижче надаємо результати діагностики групи студентів освітньої програми 014 «Середня освіта», спеціальності «Фізична культура» та «Фізичне виховання, фітнес і рекреація, фізична підготовка у силових структурах» Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського. Обсяг вибірки становить 230 осіб віком від 19 до 23 років (середній вік - 21,0), серед яких 125 жінок та 105 чоловіків. Представлені на Рисунку 1 результати є візуалізацією середніх значень за кожною із субшкал опитувальника, відповідно до яких можемо зробити висновки щодо тенденцій в освітньому просторі сучасності.

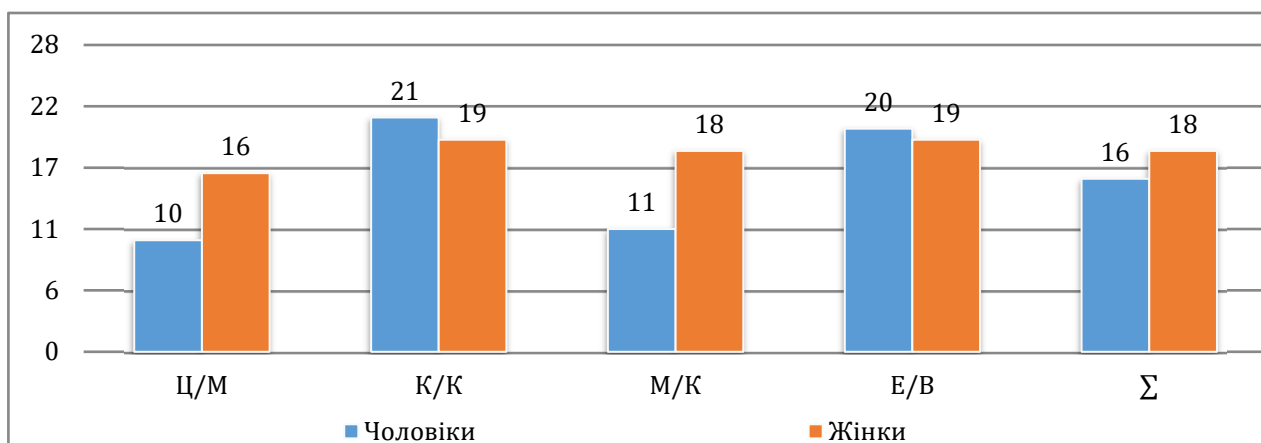

Рис. 1. Результати діагностики психологічної готовності майбутніх викладачів фізичного виховання

Джерело: Авторська розробка.

Відповідно до отриманих даних, основними компонентами, що вимагають посиленої уваги від фахівців вищої школи, які реалізують програму підготовки майбутніх викладачів фізичного виховання, є ціннісно-мотиваційний та міжособистісно-комунікаційний. Крім того, чоловіки мають значиму різницю в результатах. Низькою є спроможність майбутніх викладачів чоловічої статі до цілісного сприйняття власного фаху, а також їх готовність до взаємодії зі студентами. Прогностично можемо зазначити, що організація навчального процесу в НУШ вимагатиме від респондентів значного «психологічного капіталу», оскільки творча реалізація навчальних практик в умовах дистанційної освіти передбачає емоційну та комунікативну залученість. До того ж, у воєнних реаліях саме ці компоненти мають критичне значення [23, 24, 25]. Зауважимо, що професійний аспект готовності фахівця до викладання у даному дослідженні не враховано, зважаючи на достатність методичних доробок та дієвість чинної програми підготовки. Результати оцінки когнітивного компоненту засвідчують високий рівень засвоєння навчальних матеріалів.

Необхідно зауважити, що існує гостра потреба в забезпеченні профорієнтаційної діяльності в рамках фахової підготовки педагогів. Професійне самовизначення є основою для мотиваційного компоненту психологічної готовності, а консультаційна підтримка надасть майбутнім викладачам кращого розуміння власних пріоритетів та орієнтирів щодо можливостей самореалізації. У ширшому контексті забезпечення якісного освітнього процесу можливе за умови відповідності інтересів особистості обраному професійному шляху. Додатково варто враховувати при плануванні програм підготовки даної групи викладачів такі аспекти, як психогігієна та цілепокладання, зважаючи на значущість останніх як факторів розвитку особистості студента, що засвоює цінності від викладачів [26]. Зважаючи на отримані результати, можемо наголосити на необхідності психометричної оцінки використовуваного діагностичного інструменту. Власне, результати надають нам можливість якісного опрацювання відповідей респондентів та висвітлення ключових елементів для подальшого дослідження. Проте кількісне опрацювання потребує перегляду методологічної складової. Зокрема, категорія психологічної готовності є комплексною, що унеможлиблює використання єдиного інтегративного показника. У даній роботі було розглянуто психологічну готовність на основі самозвіту респондентів. Водночас важливою є оцінка комплексу характеристик, що визначають об'єктивну спроможність майбутніх викладачів до ефективного фізичного виховання школярів та студентів. Крім того, даний опитувальник дотично дає можливість оцінити рівні задоволеності вибором професії, самоактуалізації та ін. Прогностично зазначимо, що це свідчить про низьку конструктивну валідність методики. Нижче пропонуємо ряд методичних розробок, що слугуватимуть основою для подальшого дослідження (табл. 2).

Висновки

Опрацьований матеріал слугує основою для подальшої дослідницької роботи щодо феномену психологічної готовності. Незважаючи на поширеність у англомовному дослідницькому середовищі категорій психологічного ресурсу та капіталу, саме категорія готовності змістовно відображає сутність процесу професійного становлення викладача. Суттєвими є обмеження понять ресурсу та капіталу, з огляду на ключові операнти: характерологічні особливості та резильєнтність викладача, що мають менше значення для ефективної професійної діяльності. Таким чином, можемо стверджувати на доцільності опрацювання категорії психологічної готовності. Власне, психологічний аспект готовності для педагогічного працівника є мірилом внутрішньої узгодженості фахової та персональної складових.

Водночас, готовність загалом включає інші аспекти професійної компетентності що мають суттєве значення для викладача. Так, у процесі роботи було визначено основні критерії вимірювання рівня готовності особистості до творчої педагогічної діяльності: мотивація професійної діяльності та мотивація афіліації, вольова саморегуляція, особливості мисленнєвої діяльності, інтелектуальні характеристики та соціальна адаптованість. Зауважимо, що за результатами оцінки готовності майбутніх викладачів фізичного виховання найбільш важливим у сучасному контексті показником є ціннісно-мотиваційна орієнтованість та комунікаційні спроможності. Дані характеристики необхідні для підтримки здобувачів освіти в умовах кризи воєнного часу та сприяння їх ціннісному ставленню до власного здоров'я. Зауважимо, що ціннісне ставлення до власної професії, узгодженість мотивів убезпечує викладачів від професійного вигорання.

Таблиця 2

Діагностична панель для оцінки психологічної готовності педагогів

Критерії психологічної готовності викладача	Психодіагностичний інструмент	Конструкти
Мотивація професійної діяльності	«Мотивація професійної діяльності» К. Замфир (модиф. А. Реан)	Внутрішня мотивація, зовнішня, позитивна, негативна
Мотивація афіліації	Тест-опитувальник мотивації афіліації (ТМА) М. Мехрабян	Прагнення до прийняття, страх відторгнення
Вольова саморегуляція	Тест-опитувальник рівня вольової саморегуляції (А. Зверьков і Е. Ейдман)	Однокомпонента шкала
Дивергентність та пластичність мислення	Проективна методика діагностики дивергентного мислення Дж. Гілфорда (модифікація О. Солдатової),	Оригінальність, семантична гнучкість, адаптивна гнучкість, спонтанна гнучкість
Емоційний інтелект	Опитувальник емоційного інтелекту Н. Голл	Емоційна поінформованість, самоконтроль, мотивація, емпатія, розпізнавання емоцій
Соціальний інтелект	Магдебурзький тест соціального інтелекту (SIM)	Соціальна пам'ять, соціальне розуміння та сприйняття
Соціальна адаптованість	діагностика соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд).	Адаптованість, прийняття себе та інших, емоційний комфорт, зовнішній контроль, домінування, уникання
Комунікаційні здібності	Методика виявлення рівня комунікативних і організаторських здібностей (КОС)	Комунікативні здібності, організаторські здібності

Джерело: складено авторами на основі [27-33].

Список використаних джерел

1. Буйняк, М. (2019). Формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. [Автореф. дис. канд. психол. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова]. ENPUIR. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27618>
2. Семко, К. О. (2021). Психологічна готовність як детермінанта успішної професійної діяльності працівників АЕС. Кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти кафедри авіаційної психології. Національний авіаційний університет. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54152>
3. Булгакова, Е. (2018). Психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії як наслідок стратегічного і тактичного у соціальній взаємодії. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка, (29), 46-52.
4. Толочко, С. В. (2019). Концепція та методика формування науково-методичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.
5. Федик, А. (2020). Психологічний аналіз професійної діяльності офіцерів прикордонників. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Психологія, 2(52), 44-45. <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/397>
6. Томчук, М. (2010). Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності. Психологія і суспільство, (4 (42)), 41-46.
7. Pavlyuk, N. (2021). Психологічна готовність особистості сучасного вчителя до творчої професійної діяльності в умовах нової української школи. Психологія і особистість, (2), 200-227. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239985>
8. Bereczki, E. O., & Kárpáti, A. (2018). Teachers' beliefs about creativity and its nurture: A systematic review of the recent research literature. Educational research review, 23, 25-56. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2017.10.003>
9. Kaplan, D. E. (2019). Creativity in education: Teaching for creativity development. Psychology, 10(2), 140-147. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.102012>
10. Павлик, Н. В. (2021). Особливості психологічної готовності сучасного педагога до творчої професійної діяльності в умовах Нової української школи. Неопубліковано. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724289>
11. Жванія, Т. В., & Волкова, О. Г. (2019). Емоційна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності: діагностика і формування. [Doctoral dissertation, Харківський національний педагогічний університет імені ГС Сковороди]. <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5472>
12. Rerke, V. I., Tatarinova, L. V., Bubnova, I. S., Babitskaya, L. A., & Bakhareva, E. V. (2020). Creativity and innovations of teachers of modern school. Empirical aspect. Revista Espacios, 41(06).
13. Корніяка, О. М. (2019). Життєстійкість у професії викладача. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України, 19, 93-110.
14. Kell, H. J. (2019). Do teachers' personality traits predict their performance? A comprehensive review of the empirical literature from 1990 to 2018. ETS Research Report Series, 2019(1), 1-27. <https://doi.org/10.1002/ets2.12241>
15. Kim, L. E., Jörg, V., & Klassen, R. M. (2019). A meta-analysis of the effects of teacher personality on teacher effectiveness and burnout. Educational psychology review, 31, 163-195. <https://doi.org/10.1007/s10648-018-9458-2>
16. Kim, L. E., Dar-Nimrod, I., & MacCann, C. (2018). Teacher personality and teacher effectiveness in secondary school: Personality predicts teacher support and student self-

- efficacy but not academic achievement. *Journal of educational psychology*, 110(3), 309. <https://eprints.whiterose.ac.uk/126004/>
17. Popovych, I. S., & Blynova, O. Y. (2019). Research on the correlation between psychological content parameters of social expectations and the indexes of study progress of future physical education teachers. <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/8889>
 18. Crompton, H., Bernacki, M., & Greene, J. A. (2020). Psychological foundations of emerging technologies for teaching and learning in higher education. *Current Opinion in Psychology*, 36, 101-105. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.04.011>
 19. Namestiuk, S. (2022). On the issue of teaching psychological and pedagogical disciplines at universities using immersive technologies. *Futurity Education*, 2(2), 33-42. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.27>
 20. Череповська, О. А. (2021). Фізичне виховання в умовах дистанційного навчання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 4(134), 44-46. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34576>
 21. Tytova, N., & Mereniuk, K. (2022). Digital literacy of future teachers in the realities of large-scale military aggression (Ukrainian experience). *Futurity Education*, 2(3), 43-54. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.33>
 22. Leo, F. M., Mouratidis, A., Pulido, J. J., López-Gajardo, M. A., & Sánchez-Oliva, D. (2022). Perceived teachers' behavior and students' engagement in physical education: The mediating role of basic psychological needs and self-determined motivation. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 27(1), 59-76. <https://doi.org/10.1080/17408989.2020.1850667>
 23. Слюсаревський, М. М., & Григоровська, Л. В. (2022). Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>
 24. Шопіна, М. О., & Якунін, Я. Ю. (2022). Психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами під час війни. *Матеріали XXIV Міжнародної конференції молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження»*, 254-257.
 25. Чеботарьова, О. (2022). Навчання та підтримка дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах війни: поради педагогам. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3(107), 40-51. http://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/view/113
 26. Baidyk, V. V. (2020). Psychohygiene of the Teacher's Professional Activity in Lockdown. *Philosophy, psychology and pedagogics against COVID-19*, 354.
 27. Сиско, Н. (2019). Діагностика мотивації професійної діяльності викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (2), 102-110. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2019.168406>
 28. Балашов, Е. М. (2020). Характеристика діагностичного комплексу вивчення саморегуляції у навчальній діяльності студентів. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*, (1), 43.
 29. Розіна, І. В. (2019). Психологічні особливості створення програми на підвищення рівня розвитку дивергентного мислення у підлітків в умовах рекреації. *Актуальні проблеми психології*, 290.
 30. Юань, Г. (2019). Діагностика рівнів емоційного інтелекту майбутніх учителів музичного мистецтва. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*, 1-2(13-14), 66-75. <https://doi.org/10.24139/978-617-7487-53-0/2019-01-02/066-075>
 31. Харченко, С. В. (2018). Психодіагностичні методи визначення рівня розвитку соціального інтелекту. *Теорія і практика сучасної психології*, 1, 51-56.

32. Лукаш, Е. Ю., Ворович, Р. В., Кулагина, І. В., Литвиненко, С., & Тафель, Р. Е. Психологічні особливості адаптації креативної особистості. Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць. Кривий Ріг. 315, 253.
33. Товканець, Г. В. (2021). Діагностика комунікативної компетентності у підготовці майбутнього вчителя початкової школи. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», 1(48), 400-404. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.48.400-404>